
Kényszer vagy választás? Tanulmányok a magyarországi és erdélyi reformációról

Péter Katalin angol nyelven megjelent tanulmánykötete különlegesen fontos hozzájárulás a magyarországi és erdélyi reformáció történetének nemzetközi megismertetéséhez. A 2017. évi nemzetközi reformációkutatási projekt keretében, a jubileumi könyvsorozatban (REFO500 Academic Studies, ed. by Herman J. Selderhuis) megjelent kötet – *Erdélyi Gabriella* szerkesztésében – azokat a tanulmányokat adja közre, amelyek valamilyen fórumon magyarul ugyan már megjelentek, de eddig a nemzetközi kutatás nem hasznosíthatta eredményeit, noha azok fontos hozzájárulások lehetnek volna az európai összképhez. Annál is inkább, mivel több nyugat-európai összefoglaló igényű monográfiában a kelet-közép-európai hitújítás eseményei csak felületesen – olykor hibásan – szerepeltek, a magyar szakirodalom ismerete nélkül pedig ez nem is lehetett másképp.

Jelen kötet első fele (Coercion or Choice? The Early Reformation in Hungary) azt az esszét tartalmazza, amelyik magyarul 2004-ben jelent meg (A reformáció: kényszer vagy választás? Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.), de tudományos apparátus nélkül, most viszont igen részletes szakirodalmi bibliográfiával felszerelve látott napvilágot. Így már pregnánsan érzékelhető, hogy a szerző tökéletesen tájékozott volt a reformációra vonatkozó könyvtárnyi nemzetközi szakirodalomban, számot vetett a legkülönbözőbb álláspontokkal, s azokhoz kapcsolódva, egyetértve vagy vitatkozva fejtette ki saját nézeteit. Ez utóbbit sokszor élményszerűen, saját kutatásainak történetéhez kapcsolódva tette, így előadása egyedi tónusúvá vált, beavatva az olvasót a vizsgálódás menetébe.

Csak első pillantásra meglepő Péter Katalin megfigyelése, amely szerint: „Kis túlzás, de tulajdonképpen igaz: mindenki mást ért reformáción”. Ennek igazolására a legkiválóbb kutatók nézetét idézi fel, s a színpad valóban meglepően tarka: a Luther-féle mozgalom *Peter Blicke* szerint forradalom, *Bob Scribner* szerint az értelmiségi elit politikai ügye, *Heinz Schilling* szerint a konfesszionalizációs folyamat része, *Christine Peters* pedig a római kereszténység szelíd átalakulásának fogja azt fel. Mindezt ismerve, a magyar szerző sokarcú reformációról beszél, s ehhez igyekszik a Kárpát-medence jelenségeinek számbavételével hozzájárulni. Mindenek előtt arra hívja fel a figyelmet, hogy térségünkben Luther fellépése előtt is két egyház működött, a római, illetve a görögkeleti ortodox, s közöttük semmilyen lényeges konfliktus nem keletkezett. Nyelvek és egyházak éltek itt együtt, a népi vallásosságnak erős bázisa volt, amit a régió devóciós kultúrája, kegytárgyainak színvonala is illusztrál. Ezzel az állapottal szemben viszont a reformáció tételeiről országszerte viták folytak, az újonnan megfogalmazott tanítások jelentőségét a szerző abban látja, hogy a kételkedés lehetőségét adta meg a hívők közösségeinek, az évszázadok során rögzült, „zsigerekbe ivódott tudást” kérdőjelezte meg. Korábban kevésbé emlegetett tényekre hívja fel a figyelmet, ezáltal tanulmánya a reformáció fogalmának árnyalását javasolja a jövő kutatóinak. Péter Katalin meggyőzően érvel amellest, hogy térségünkben a hitújítás formái sok esetben eltértek a nyugat- és észak-európai modelltől, mások voltak itt a politikai adottságok, mint amott, az iszlám hódítás testközelből történő fenyegetése alakította a körülményeket. A kegyuraság (patronátus) intézménye sem működött itt olyan automatikusan, mint nyugaton, itt nem feltétlenül érvényesült a „cuius regio, eius religio” elve.

A kötet második fele (Confessional Cultures and Beyond) öt tanulmányt foglal magában. Az első az apokaliptikus hiedelmek elterjedését követi nyomon, a XVI. század második felében sokan hittek ugyanis az ún. bibliai idő bekövetkeztében, az utolsó ítélet eljövételében, ez pedig táptalajt jelentett az egyedül üdvözítő hit lázas keresése számára. A második fejtegetés a felekezeti együttélés (Confessional Coexistence) számos példáját mutatja be (közös

templomhasználat, közös egyházi énekek, liturgikus párhuzamok), ez is újdonság azok számára, akik eddig főként a felekezetek közötti ellentéteket illusztráló forrásokat szálaltatták meg. Felekezetek felett álló országról (Confessionally Undivided Hungary) beszél itt a szerző, ami talán kissé idealizált képet fest a korabeli helyzetről, de érdeme, hogy eddig rejtve maradt jellegzetességre hívja fel a figyelmet. A harmadik tanulmány az 1570–1600 közötti évtizedek magyarországi művelődéstörténetét egyenesen aranykornak nevezi, főként a hazai nyomdák könyvtermésének igen jelentős volumene, nyelvi és tematikai változatossága miatt. Külön fejezet foglalkozik az erdélyi iskolarendszer kialakulásával, a felekezeti oktatás eredményeivel, a fejedelemségben jelentkező intellektuális igényekkel, amelyeket a hitújítás hullámai váltottak ki. Végül az ötödik fejezet egy esettanulmány révén mutatja be a felekezetváltás (illetve más oldalról a térítés) egy tanulságos esetét. 1638-ban Esterházy Miklós nádor birtokán ugyanis négy protestáns gyülekezet tagjait kívánta a földesúr jezsuita térítők segítségével katolizálásra bírni. A szerencsés forrásadottság lehetővé tette az akcióra adott válaszok sokféleségének bemutatását, ami ismét csak a reformációhoz való közemberi viszonyulások sokféleségének bizonyítéka.

Az eredetileg különböző alkalmakra, konferenciákra készült tanulmányok végül is azért alkotnak itt koherens egységet, mert valamennyi a reformáció egy-egy kulcskérdéséről szól, s a fő témákhoz mindig újabban feltárt levéltári források alapján fűz magyarázatokat. Majd mindegyik írás szól a nők szerepéről és a közember gondolkodásának változatairól. Kérdései a hittel kapcsolatos változások karakteréhez, céljaihoz és kulturális hozamaihoz egyaránt kapcsolódnak. Mindez remélhetőleg árnyalni fogja az angol nyelven olvasó külhoni kutatók szemléletét és további kutatási irányait is, valamint elősegíti a reformáció összeurópai szemléletének formálódását.

A kötetet háromféle index teszi jól használhatóvá: személynév, helynév és tárgymutató egyaránt segíti az idegen nyelvű olvasót abban, hogy a Kárpát-medence nyelvi és etnikai sokféleségében tájékozódni tudjon és hiteles képet kapjon a hitújítás különböző változatainak ottani meggyökeresedéséről, másképp fogalmazva: a

konfesszionalizáció fázisairól. Ennek fontossága evidencia, mivel az 1517-ben kezdődő vallási megújulási folyamatról kialakított nemzetközi narratíva csakis a kelet-közép-európai jelenségekkel együtt lehet teljes és autentikus.

Katalin Péter: Studies on the History of the Reformation in Hungary and Transylvania (Tanulmányok a magyarországi és erdélyi reformáció történetéről), ed. by Gabriella Erdélyi, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 2018. 214 o. (REFO500, Academic Studies, 45).

Bitskey István